

УДК 81'37+81'373.43

Цанук І. В.

СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА ОКАЗІОНАЛЬНИХ НОМІНАЦІЙ У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті зроблено семантичний аналіз лексичних новотворів у поетичному словнику Ліни Костенко, з'ясовуються причини творення okazіональних номінацій.

The semantical peculiarities of lexical neologisms in the texts of Lina Kostenko, the motives of creation of occasional nominations are being analyzed in the article.

Характерною ознакою індивідуального стилю багатьох письменників є мовотворчість, зокрема – індивідуально-авторські неологізми, або okazіоналізми.

Дуже рідко такі одиниці потрапляють до активного лексичного складу літературної мови. Проте це аж ніяк не свідчить про невдалість чи недоречність новоутворень. Навпаки, іноді оригінальність, несподіваність okazіоналізму і стає причиною того, що він не може перейти до складу загальноновживаної лексики. Носій мови звикає до більш-менш стійких, характерних типів творення слів і, коли зустрічається з незвичайними словесними утвореннями, то це, звичайно, привертає його увагу, однак ненормативність неологізму не сприяє його активному вживанню. Проте досить часто okazіоналізми творяться за допомогою поширених способів творення, що може зумовлювати їх перехід до складу загальноновживаної лексики. Таким чином відбувається поповнення словникового складу мови.

Упродовж останніх десятиліть індивідуально-авторська словотворчість стала об'єктом досліджень багатьох мовознавців, таких як В. Русанівський, І. Білодід, В. Карпова, В. Маремпольський, Н. Сологуб, В. Герман, Г. Вокальчук, О. Стишов, Д. Мазурик, Ж. Колюїз та ін.

На особливу увагу заслуговує дослідження ідіолекту яскравої особистості серед плеяди шістдесятників – Ліни Костенко. Заслуги

поетеси у поповненні українського лексикону новотворами не залишилися поза увагою науковців. Наприклад, Л. Ящук відзначає: “Своєрідним словесним археологом і одночасно зодчим є талановита українська поетеса Ліна Костенко. Поетеса, мобілізуючи всі пласти української лексики, продемонструвала потенційні можливості української мови, її високу дериваційну спроможність” [5, с. 92].

Актуальність теми дослідження зумовлена важливою роллю Ліни Костенко у розвитку української літератури, збагаченням нею поетичного словника української поезії оригінальними і високохудожніми лексичними номінаціями, в тому числі й оказіональними новотворами.

Існують різні наукові погляди на поняття “оказіональне слово”. Дехто вважає, що оказіоналізми творять за мовною малопродуктивною чи непродуктивною моделлю з метою звичайного повідомлення або зі стилістичною метою [4, с. 245–250; 2, с. 9]. У мовознавстві останнім часом усталилась думка про те, що авторські лексичні новотвори – це мовленнєві утворення системного й асистемного характеру, що виникли в процесі індивідуального творчого акту як результат свідомого порушення автором мовної норми [1, с. 32].

Наважившись на сміливі експерименти зі словом, Ліна Костенко суттєво збагатила мову своїх поезій розмаїттям новотворів. Метою статті є семантичний аналіз новотворів Ліни Костенко у її поетичному словнику.

Серед оказіональних предметних номінацій у поетичному мовленні Ліни Костенко виділяємо дві основні тематичні групи: іменники зі значенням конкретності та абстрактні номінації. Серед групи конкретних іменників можна виділити такі ЛСГ новотворів: назви осіб за фізичними ознаками (*дужень, хлопець-хорошень*), назви осіб за характерологічними ознаками (*дурнолобець, лицар-недотепа*), назви осіб за професійною діяльністю (*велетень-художник, канцілюга*), назви тварин (*прапес, кінь-мислитель*), назви птахів (*прапівень, мислитель-чорногуз*), назви рослин (*іноплемянник-дерево, яблуко-гібрид*), назви космічних об'єктів (*місяць-дармовис, зоря-полин*), назви частин тіла істоти (*хиль-голова, ву-ву-ву-вухо*), назви просторових понять (*антисвіт*), назви елементів ландшафту (*нетеч-калабаня, синета-ліс*), назви поселень (*прамісто*), назви часових відрізків (*сонцеповорот, вечір-мулат*) та інші.

У поетичному лексиконі Ліни Костенко ЛСГ назв осіб є найчисленнішою – близько сорока одиниць. Більшість новотворів мають виразне стилістичне забарвлення (*п'яндига*, *женило* – розмовний стиль, *хлопець-хорошень* – художній).

Не можна не відзначити оригінальність поетеси у створенні власних назв осіб: *...він мав ім'я нечуване у світі: /По-Лицю-Дош, По-Лицю-Дош, / По-Лицю-Дош!..; Які ж були вони вродливі, / три Лади-Либеді тоді!*

Цікавим експериментом Л. Костенко є спроба використання іншомовних засобів творення слів для вираження суто українських реалій: *От ми такі і є в очах Європи – / козакко, чернь, поспільство для ярма...*

Зважаючи на семантичні, морфологічні та граматичні ознаки, серед абстрактних okazіональних номінацій виділяються такі ЛСГ: назви психо-фізіологічних станів, почуттів, характерологічних ознак (*покинутість*, *божемилля*), назви зовнішніх ознак істот (*карість*, *чорнобрив'я*), назви фізичного стану навколишнього середовища (*пустовщина*, *дїбровість*), назви дій, процесів та їх результатів (*ремизайлівка*, *мискоборство*) та інші.

У поезії Ліни Костенко найпродуктивнішим суфіксом для творення абстрактних іменників є суфікс **-ість**. Оскільки цей суфікс є продуктивним в сучасній українській мові, то можна припустити, що okazіоналізми на зразок *покинутість*, *позосталість*, *карість*, *одноокість* мають право на існування в розмовному середовищі. Не обов'язково бути поетом, щоб створити такі неологізми, пересічний носій мови також може їх утворювати, більше того, вживати в своєму лексиконі, навіть не підозрюючи факту власного словотворення. Подібні висновки стосуються й тих абстрактних номінацій, які утворені за допомогою високопродуктивних суфіксів **-енн(я)**, **-анн(я)**, **-ство**: *несприяння*, *усправедливлення*, *моцарство*, *мискоборство*.

Іноколи буває важко визначити належність okazіонального іменника до того чи іншого лексико-граматичного угруповання, деколи навіть контекст твору не допомагає в цьому, і семантика okazіоналізму залишається затемненою. Наприклад, дуже важко зрозуміти значення таких новотворів, як *жабарі*, *боркулаб* та інші. Закономірно постає питання про доцільність уведення таких номінацій у художній текст.

Серед авторських новотворів Ліни Костенко okazіональні прикметники становлять важливий клас високохудожніх одиниць.

Проаналізувавши якісні okazіональні прикметники у поетичному словнику Ліни Костенко, можна виділити кілька тематичних груп, одиниці яких виражають: ознаки кольору (*сутемна, тмастий*), ознаки предметів за фізичними властивостями, які сприймаються органами слуху (*шелесната, розгolosний*), психічні властивості, особливості характеру та інші ознаки людини (*всещедрий, наддуристий*).

Не можна оминати увагою okazіоналізм *шелеснатий*, утворений за допомогою суфікса **-ат-** за аналогією до слів *бородатий, головатий, зубатий*. Суфікс **-ат-** вносить у семантику слова значення надмірного вияву ознаки. Оригінальним є поєднання цього новотвору з іменником *тиша*, що створює ефект “поєднання не-поєднуваного”: *І в тиші, од захопленя шелеснатій, / усі вставали, коли кінь іржав.*

Такі відносні okazіональні прикметники, як *льонна* (сорочка), *серебренька* (чарка) називають ознаки предметів за матеріалом, із якого виготовлені. Швидше за все трансформація узуального прикметника *ляний* на *льонний* спричинена потребою увиразнення семантики кореневої морфеми: *Шугає вітер. Льонна і лукава, / до мене з п'тьми простягла сорочка / гарячим шовком вишиті рукава.*

На особливу увагу заслуговує новотвір *шаблестий*, який є своєрідним антонімом до загальноновживаного прикметника *безшабельний*. Утворений за допомогою суфікса **-ист-**, дериват в узуальному словотворі може виражати подібність до предмета (землистий) або надмірно виявлену ознаку (плечистий, норовистий). У контексті *шаблестий* означає “озброєний шаблею”, а не “подібний до шаблі”, як може здатися на перший погляд: *Гей, та було ж нас триста, та усі шаблесті.* У розглянутому значенні *шаблестий* можна трактувати як антонім до *безшабельний*.

Неоднозначним, на перший погляд, є okazіональний прикметник *ойчистий*, проте знову ж таки контекст допомагає остаточно з'ясувати значення новотвору: *А в моєму краю ойчистому / б'ють гармати, свистить картеч.* Можна припустити, що okazіоналізм мотивований полонізмом *ойчизна* (вітчизна), тому в поєднанні з іменником *край* має семантику *рідний*. Очевидно, поетеса пе-

ренесла на український ґрунт польське слово *ojczysty* (рідний). Утім, оказіоналізм можна трактувати і як результат зрощення слів *ой+чистий*, оскільки вигук *ой!* – невід’ємний компонент численних українських пісень, під який стилізовано наведений контекст.

Знаходимо серед номінацій на позначення статичних ознак у поезії Ліни Костенко відносний прикметник, який перейшов до класу якісних, – *татаріишій*. Це явище пояснюється тим, що “на відміну від якісних відносні прикметники позбавлені як власне морфологічних, так і словотвірних засобів вираження міри ознаки” [3, с. 333], тобто ступені порівняння характерні лише якісним прикметникам, а в цьому випадку бачимо, що Ліна Костенко утворила вищий ступінь порівняння відносного прикметника, тому його можна кваліфікувати як такий, що перейшов до розряду якісних.

Серед оказіональних прикметників було виявлено лише один присвійний (*людинячий*), але тим не менш оригінальний, створений унаслідок свідомого порушення словотвірних норм української мови. Ліна Костенко здійснила творчий експеримент: до назви людини додала суфікс, що зазвичай приєднується до назв тварин. У результаті утворився нестандартний оказіоналізм, який гармонійно вписується у поетичний контекст: *...на стійбища людинячі приперши / ведмедя із пралютих сукровиц*.

Важливе місце серед композитів поетеси посідають номінації на позначення кольору. Образністю, метафоричністю, надзвичайною доцільністю відзначається оказіоналізм *левино-жовті* (береги): *Дніпро, старенький дебаркадер, левино-жовті береги / лежать, на кітї похиливши / зелену гриву шелюги*. Як бачимо з контексту, один препозитивний оказіоналізм служить для подальшого утворення розгорнутої метафори.

Вдалим індивідуально-авторським епітетом Ліна Костенко підкреслює неяскравість, тьмяність сонця, коли воно ледь проглядає крізь туманний серпанок: *Був ранок – як хітон із тиші і туману / з обличчям сонця восково-блідим*. За допомогою поєднання узуальних прикметників *восковий* і *блідий* створюється ефект “хворобливості” сонця.

Серед оказіоналізмів поетеси є такі, що відрізняються надзвичайною високохудожністю: *рука-митар*, *слово-філігрань*, *мискоборство* та ін. Номінації такого зразка є спробою збагатити тво-

ри витонченими мікрообразами, які вражають глибиною змісту й оригінальністю форми, таким чином привертаючи увагу читача. Серед okazіональних одиниць є й такі, що характеризуються меншою формальною оригінальністю ознак, вони виконують не менш важливі стилістичні функції у тексті: *антивік, комарівна, пранес, карість, розголосний*. Наведені номінації утворені за допомогою традиційних засобів словотвору, тому й сприймаються читачем як цілком зрозумілі, з мінімальним ступенем новизни.

Проаналізувавши особливості вживання індивідуально-авторських неологізмів Ліни Костенко, можна визначити головні причини їх створення: потреба назвати новий предмет, явище, поняття (*фарфоліз*); виявлення ставлення автора до позначуваної особи (*дурнолобець*); потреба замінити узуальну назву точнішою, конкретнішою (*поет-автомат, церква-кам'яниця*); необхідність привернути увагу читача до важливих, на думку автора, ознак особи (*одинчикок*); бажання образно назвати предмет, явище, поняття (*горобець-хвилина, кінь-мислитель*); пошук оригінальної рими (*Піднявши келихи за вірність, / вони кричали ще й: "Вівам!" / Мого болю безмежність / їм закортіло блазнювати*); спроби досягти певного стилістичного ефекту, найчастіше іронічного, комічного тощо.

Будучи у тексті складною структурно-семантичною одиницею, okazіональні слова, на відміну від узуальних, завжди поліфункціональні. Тому, вдало створені, авторські номінації Ліни Костенко розкривають нові виражальні можливості мови, передають нові семантичні, стилістичні, емоційно-експресивні відтінки, по-новому називають явище, предмет чи особу, чого нерідко позбавлені загальноживані слова, і все це сприяє розкриттю художнього задуму твору.

Okazіональні утворення – характерна риса сучасного поетичного мовлення, без всебічного вивчення лексичних новотворів не можна легко осмислити новаторство в поезії як таке. Okazіоналізми Ліни Костенко є важливою складовою творчості поетеси, “родзинкою” її ідіостилю. З якою б метою не вводила поетеса їх у контекст твору, вони завжди є доречними, влучними, високохудожніми та образісткими. Ліна Костенко зуміла збагатити український поетичний лексикон справжніми словесними шедеврами. За допомо-

гою нових оригінальних інновацій український читач вловлює у творач Ліни Костенко дух різних епох і подих нового часу.

Література

1. Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / За ред. А. П. Грищенка: Монографія. – Рівне: Науково-видавничий центр “Перспектива”, 2004. – 524 с.
2. Колоїз Ж. В. Тлумачно-словотвірний словник okazionalizmів. – Кривий Ріг: ТОВ “ЯВВА”, 2003. – 168 с.
3. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К.: Вища шк., 2002. – 439 с.
4. Ханпира Э. Okказиональные элементы в современной речи // Стилистические исследования: На материале русского языка. – М., 1972. – С. 245–317.
5. Ящук Л. М. Авторська словотворчість – збагачення мови чи її засмічення? // Наукові праці Кам’янець-Подільського держ. ун-ту: Філолог. науки. Вип. 11. Т. 2. – Кам’янець-Подільський, 2005. – С. 91–96.